

Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej Gdyni – niektóre kierunki obecnych działań

Preservation and maintenance of modernist architecture of Gdynia – chosen directions of current activities

The previous volume of the series “Modernism in Europe – Modernism in Gdynia” presented the problems of protection of modernist architecture in Gdynia and the most important activities related to this field – among others, the issues of protection of post-war monuments and the practical preservation of the urban layout of the city centre¹. It also described the introduction of legal protection into local urban development plans, which are prepared for the needs of the Gdynia Municipality by a specialized municipal planning office. These plans contain a number of provisions aimed at protecting the city’s cultural heritage. The program of co-financing works on historical monuments of Gdynia, which has been in operation for over a dozen years, was also presented, which made it possible to carry out works of various nature on over 100 historical buildings. The program gave an impulse for many conservation and restoration works, aimed not only at preserving the buildings, but also discovering their original finish which is often covered from sight today. These activities take advantage of the unique social activity in Gdynia and are useful in educating and popularizing the city’s architectural heritage.

In this article, some of these issues are elaborated on, but other, no less important, related to the protection of the city’s architectural heritage are also discussed.

On the value of Śródmieście (Gdynia centre)

From the point of view of historical monument protection Gdynia centre is an area of exceptional importance. The urban layout of the centre within the boundaries covering the area of almost 88 hectares was entered into the register of monuments in 2007. In 2015, after several years of efforts, the centre of Gdynia received the honourable title of the Monument of History, which is awarded to the most valuable monuments in Poland by the President of the Republic of Poland. Monuments of History is a carefully selected

W poprzednim tomie z serii „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni” przedstawione zostały problemy ochrony architektury modernistycznej Gdyni oraz najważniejsze działania związane z tym obszarem¹. Przedstawiono m.in. początki ochrony architektury modernistycznej, kwestie ochrony zabytków powojennych oraz praktyczną ochronę układu urbanistycznego śródmieścia. Scharakteryzowano też wprowadzanie ochrony prawnej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, które są opracowywane na potrzeby Gminy Gdynia przez wyspecjalizowane biuro planistyczne. Plany te zawierają szereg zapisów mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego miasta. Przedstawiony też został program dofinansowania prac przy zabytkach Gdyni, funkcjonujący od kilkunastu lat, który umożliwił przeprowadzenie robót o różnym charakterze przy ponad 100 budynkach historycznych. Program ten stał się impulsem do wielu prac konserwatorskich i restauratorskich, mających na celu nie tylko zachowanie budynków, ale także odkrywanie ich pierwotnego wykończenia, dzisiaj często niewidocznego. Działania te odbywają się z wykorzystaniem wyjątkowej aktywności społecznej widocznej w Gdyni i są przydatne w edukacji i popularyzacji dziedzictwa architektonicznego miasta.

W niniejszym artykule niektóre z tych kwestii zostały rozwinięte, ale poruszone zostały też inne, nie mniej ważne, związane z ochroną dziedzictwa architektonicznego miasta.

O wartości śródmieścia Gdyni

Przestrzenią Gdyni o wyjątkowym znaczeniu z punktu widzenia ochrony zabytków jest obszar śródmieścia. Układ urbanistyczny śródmieścia został wpisany do rejestru zabytków w 2007 r. w granicach obejmujących powierzchnię prawie 88 hektarów. W 2015 r. po kilku latach starań, śródmieście Gdyni uzyskało zaszczytny tytuł Pomnika Historii, który nadawany jest najcenniejszym zabytkom w Polsce przez Prezydenta RP. Pomniki Historii to starannie wyselekcjonowana grupa, do której w 2021 r. włączonych było tylko

1. R. Hirsch, *Pół wieku ochrony architektury modernistycznej Gdyni*, [in:] M.J. Sołtysik, M. Stępa (ed.), „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni”, vol. 7, *Architektura XX wieku. Zachowanie jej autentyczności i integralności w Gdyni i w Europie*, Gdynia 2020, p. 24-31

1. R. Hirsch, *Pół wieku ochrony architektury modernistycznej Gdyni*, „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni”, t. 7, *Architektura XX wieku. Zachowanie jej autentyczności i integralności w Gdyni i w Europie*, Gdynia 2020, s. 24-31

**POMNIK
HISTORII**

1. Oficjalne logo zabytków mających status Pomnika Historii

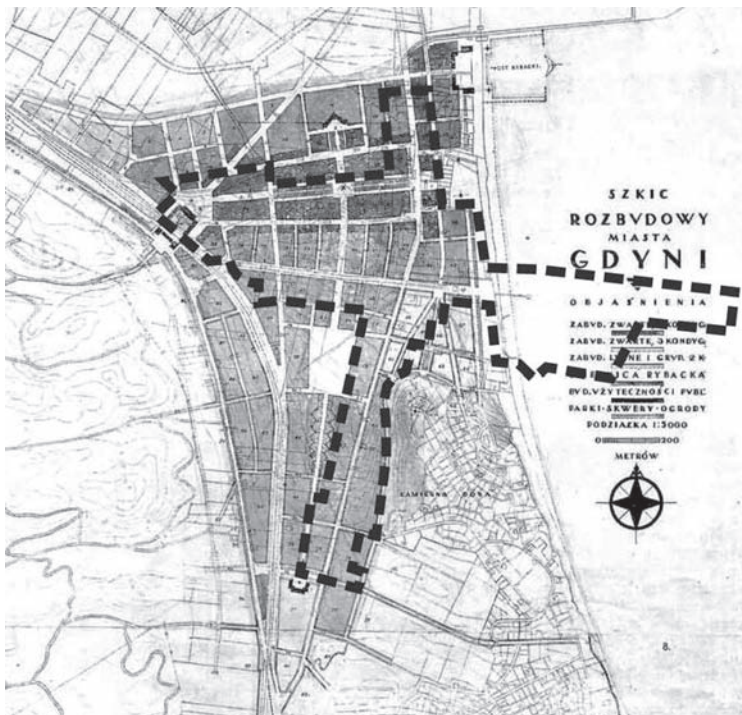
1. Official logo of monuments with Historical Monument status

group, which included only 116 monuments from all over Poland in 2021 (fig. 1). Gdynia Śródmieście is included in this elite group along such esteemed city monuments as, among others, Old Town complexes in Chełmno, Kraków, Lublin, Poznań, Sandomierz, Toruń, Warsaw, Wrocław and Zamość. Therefore, Gdynia centre was considered an important part of the national heritage, despite the fact that it had been built not long ago: it is worth emphasizing that less than 100 years have passed since the first draft of the buildings (Feliński, Kuncewicz-1926) was drawn up (fig. 2). Gdynia Śródmieście is the only modern urban layout on this list, which shows how exceptional and unique it is (fig. 3).

Śródmieście received one more honour – this time on an international scale. In 2019, Gdynia was registered by the Polish government on the UNESCO Tentative List as the „Modernist Centre of Gdynia – the example of building an integrated community”. Apart from Gdynia, there are only 4 items from Poland (including historical monuments) on the list: Gdańsk – Town of Memory and Freedom, Paper Mill in Duszniki-Zdrój, The Augustów Canal and The Dunajec

2. Projekt śródmieścia z 1926 r. z naniesionymi granicami Pomnika Historii (linia przerywana)

2. Project of the city centre from 1926 with marked boundaries of Monument of History (dashed line)

116 zabytków z całej Polski (il. 1). Śródmieście Gdyni znalazło się w tym elitarnym gronie z tak szacownymi zabytkami miejskimi jak m.in. zespoły staromiejskie w Chełmnie, Krakowie, Lublinie, Poznaniu, Sandomierzu, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu czy Zamościu. Śródmieście Gdyni uznano więc za ważną część dziedzictwa narodowego, pomimo nieodległego czasu powstania, bo warto podkreślić, że od opracowania w 1926 r. pierwszego szkicu zabudowy śródmieścia nie minęło jeszcze 100 lat (il. 2). Śródmieście Gdyni jest jedynym nowoczesnym układem urbanistycznym na tej liście, co świadczy o jego wyjątkowości i unikalności (il. 3).

Śródmieście dostąpiło jeszcze jednego zaszczytu, ale już w wymiarze międzynarodowym. W 2019 r. Gdynia zgłoszona została przez polski rząd na Listę Informacyjną UNESCO (Tentative List UNESCO) jako „Modernistyczne centrum miasta – przykład budowania zintegrowanej społeczności” (Modernist Centre of Gdynia – the example of building an integrated community). Oprócz Gdyni na liście są jeszcze tylko 4 pozycje (w tym zabytki) z Polski: Gdańsk – miasto pamięci i wolności (Gdańsk – Town of Memory and Freedom), młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju (Paper Mill in Duszniki-Zdrój), kanał Augustowski (The Augustów Canal) i przełom Dunajca w Pieninach (The Dunajec River Gorge in the Pieniny Mountains). Formalne zgłoszenie tych kandydatur przez Polskę jest uwidocznione na oficjalnej stronie internetowej UNESCO (<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=pl>) i jest wstępą deklaracją, które dobra kulturowe i przyrodnicze Polska zamierza zgłosić jako kandydatury na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Umieszczenie śródmieścia Gdyni na Liście Informacyjnej UNESCO

3. Widok ulicy Świętojańskiej w latach 30 XX w. – jednej z najważniejszych ulic układu urbanistycznego miasta

3. View of Świętojańska Street in 1930s – one of the most important streets in the city's urban layout

4. Historyczny basen jachtowy z lat 30. XX w., pełniący nadal swoją funkcję

4. Historical yacht basin from 1930s, fulfilling its function up to the present day

5. Nowa zabudowa przy ul. Batorego inspirowana architekturą modernistyczną

5. New buildings in Batorego Street inspired by modernist architecture

River Gorge in the Pieniny Mountains. The formal application of these Polish candidates is available on the official UNESCO website (<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=pl>). It is a preliminary declaration that Poland intends to submit cultural and natural properties as candidates for the UNESCO Lists of Cultural Heritage. The inclusion of central Gdynia on the UNESCO Tentative List in 2019 is an excellent illustration of how quickly this area has moved from the introduction of regional legal protection in 2007 to its international presentation. There is an equally clear change in the social perception of modernist architecture throughout Poland, especially in Gdynia and its centre: a change consisting in the transition from fairly common doubts whether modernist architecture has any historic value or deserves protection, which was quite common several years ago, to the now visible recognition of Gdynia's modernist architecture as one of the symbols of the city. Gdynia's exceptional modernist rank is confirmed by the large number of publications on its architecture and conservation. An increasing number of tours along the routes of modernism, which attract hundreds of people each year is a proof of growing social recognition.

It is worth mentioning that due to the inclusion of downtown Gdynia on the UNESCO Information List, a team of specialists from several institutions was appointed in Gdynia: the Faculty of Architecture of the Gdańsk University of Technology, the Bartlett School of Architecture UCL in London and the Gdynia City Hall, which is working in cooperation with the Ministry of Culture and National Heritage on documentation justifying the inclusion of Gdynia on the UNESCO World Heritage List.

Contemporary changes in Śródmieście

Gdynia Śródmieście is a historic complex of specific character. Not only does it cover a very large area but it is also a part of the city which has not been completed so far despite 100 years from the beginning of its planned arrangement and development.

w 2019 r. jest znakomitą ilustracją jak szybko obszar ten przeszedł drogę od wprowadzenia regionalnej ochrony prawnej w 2007 r. do zaprezentowania na arenie międzynarodowej. Równie wyraźna jest zmiana w społecznym postrzeganiu architektury modernistycznej w całej Polsce, w tym szczególnie w Gdyni i w jej śródmieściu. Zmiana polegająca na przejściu od dość powszechnego jeszcze kilkanaście lat temu powątpiewania czy architektura modernistyczna ma wartości zabytkowe i zasługuje na ochronę, do obecnie widocznego uznania gdyńskiej architektury modernistycznej za jeden z symboli miasta. Potwierdzeniem wyjątkowej rangi modernistycznej Gdyni są coraz liczniejsze publikacje na temat jej architektury i konserwacji, a dowodem rosnącego uznania społecznego jest np. popularność licznych wycieczek szlakami modernizmu, które przyciągają każdego roku setki osób.

Warto dodać, że w związku z umieszczeniem śródmieścia Gdyni na Liście Informacyjnej UNESCO, powołany został w Gdyni zespół specjalistów z kilku instytucji: Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej, Bartlett School of Architecture UCL w Londynie oraz z Urzędu Miasta Gdyni, który we współpracy z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego pracuje nad opracowaniem dokumentacji, uzasadniającej wpisanie Gdyni na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Współczesne zmiany w śródmieściu

Śródmieście Gdyni jest zespołem zabytkowym, ale o szczególnych cechach. Jest to nie tylko zespół historyczny o bardzo dużej powierzchni, ale jest to także część miasta, która pomimo 100 lat od rozpoczęcia planowanego urządzania i zabudowy, nadal nie jest ukończona. Mało znany jest fakt, że proces intensywnego zabudowywania śródmieścia, rozpoczęty pod koniec lat 20. XX w. i który został przerwany przez wybuch wojny we wrześniu 1939 r. zatrzymał się na etapie, kiedy tylko około 50% zaplanowanych budynków było zbudowanych. Wiele kamienic było dopiero rozpoczętych, wiele działek w śródmieściu pozostawało pustych, a na niektórych były już nawet zgroma-

6. Budynek przy ul. Żeromskiego 23 nawiązujący do architektury z lat 30. XX w.

6. Building at 23, Żeromskiego Street, with references to the architecture of 1930s

Few people know that the process of intensive development of the centre, which started in the late 1920s and which was interrupted by the outbreak of war in September 1939, came to a halt when only about 50% of the planned buildings had been built. Many tenement houses had just been started, many plots of land in the city centre remained empty or contained building materials ready for use. No wonder that one of the German invaders wrote about Gdynia in September 1939 that it resembled "a huge construction site where work had stopped".

After the Second World War builds in the city centre continued, generally according to pre-war urban plans. The few exceptions to the pre-war rules consisted in the construction of several buildings higher than the maximum height allowed in the interwar period. In several places, the pre-war outline of buildings was corrected in order to locate them in a freer way. Nevertheless, the urban complex of the city centre retained its spatial coherence and the distinct character of buildings defined by pre-war planners and architects (fig. 4). Currently, legal protection and local spatial development plans in force guarantee that new buildings will continue urban planning developed in the 1930s.

8. Zieleń i miejsca do wypoczynku na woonerfie na ulicy Abrahama

8. Greenery and leisure area on the woonerf in Abraham Street

7. Odcinek ulicy Abrahama przebudowany na tzw. woonerf

7. Section of Abraham Street rebuilt in the form of the so-called woonerf

dzone materiały budowlane. Nic dziwnego, że jeden z niemieckich najeźdźców napisał o Gdyni we wrześniu 1939 r. że przypomina „wielki plac budowy który stanął”.

Zabudowa śródmieścia nadal była uzupełniana po II wojnie światowej i w zasadniczych kształtach kontynuowano przedwojenne plany urbanistyczne. Wyjątki od reguł przedwojennych były nieliczne i polegały na wybudowaniu kilku budynków wyższych niż dopuszczona w okresie międzywojennym wysokość maksymalna. W kilku też miejscach skorygowano wyznaczone przedwojenne linie zabudowy, sytuując budynki w bardziej swobodny sposób. Pomimo tego zespół urbanistyczny śródmieścia zachował spójność urbanistyczną i wyraźny charakter zabudowy określony przez przedwojennych planistów i architektów (il. 4.). Obecnie ochrona prawna i obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gwarantują, że nowa zabudowa będzie kontynuować założenia urbanistyczne wypracowane w latach 30. XX w.

Śródmieście Gdyni oprócz niewątpliwych walorów historycznych i zabytkowych, jest też szczególnie ważną przestrzenią miasta w codziennym jego funkcjonowaniu. Jest to od dziesiątków lat obszar śródmiejski licznie zamieszkały i intensywnie użytkowany, a więc ochrona wartości historycznych musi być łą-

9. Ulica Starowiejska przed remontem rozpoczętym w 2022 r.

9. Starowiejska Street before renovation which started in 2022

10. Siedziba ZUS przy ul. 10 Lutego 24 – jeden z najbardziej rozpoznawalnych budynków międzywojennej Gdyni, na fotografii z lat 30. XX w. sprawia wrażenie białego. W rzeczywistości elewacje są obłożone płytami wapiennymi o żółto-szarym kolorze

10. ZUS building at 24, 10 Lutego Street – one of the most outstanding buildings of interwar Gdynia, in a photo from 1930s. It seems to be white but in fact the facades are clad with yellow-gray limestone slabs

Apart from its undoubted historical value Gdynia city centre is also a particularly important area for the daily functioning of the city. For decades, it has been densely inhabited and actively used. Therefore, the protection of its historical value must be combined with modernization activities in order to maintain it as an attractive space for living and spending time.

The aforementioned historical conditions meant that even today there is a certain number of building plots in the central urban complex, which were intended for development in the pre-war urban planning plans, but have never been put into practice. In the last few years, several new residential and service buildings have been built on some of them; they are contemporary versions of modernist architecture. The parameters and functions of new buildings are precisely defined by the local urban development plans, which also impose the necessity to refer to the modernist architecture of Gdynia, yet the method of this reference is left to architects, giving them a range of options for interpretation. We should mention several interesting buildings here, namely two neighbouring tenement houses at 7 and 9, Batory st. (fig. 5), a corner tenement house at 1, Jana z Kolna st. (also exposed from Plac Kaszubski) and an interesting building at 23, Żeromskiego st. (fig. 6). In all these buildings there are very clear references to the 1930s architecture of Gdynia yet each of them has its own individual architectural expression.

In addition to the emergence of new buildings in the city centre there are also transformations in public spaces (mainly streets and squares), which im-

11. Kamienica przy ul. Świętojańskiej 82 przed pracami restauratorskimi

11. Tenement house at 82, Świętojańska Street before restoration works

czona z działaniami modernizacyjnymi, dzięki którym jest to nadal przestrzeń atrakcyjna do zamieszkiwania i spędzania czasu.

Wspomniane wcześniej historyczne uwarunkowania sprawiły, że nawet dzisiaj na terenie śródmiejskiego zespołu urbanistycznego jest pewna liczba działek budowlanych, które w przedwojennych planach urbanistycznych były przeznaczone pod zabudowę, ale nigdy jej nie zrealizowano. Na kilku z nich w ostatnich kilku latach powstały nowe budynki mieszkalno-usługowe, które są współczesną wersją architektury modernistycznej. Parametry i funkcje nowych budynków są dokładnie określone przez miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, które narzucają też konieczność nawiązania do architektury modernistycznej Gdyni, ale sposób tego nawiązania pozostawia architektom duże możliwości interpretacji. Spośród interesujących nowych budynków warto wymienić dwie sąsiadujące kamienice przy ul. Batoiego 7 i 9 (il. 5.), narożną kamienicę przy ul. Jana z Kolna 1, wyeksponowaną także od strony Placu Kaszubskiego i interesujący budynek przy ul. Żeromskiego 23 (il. 6.). We wszystkich tych budynkach widoczne są bardzo wyraźne nawiązania do architektury Gdyni z lat 30. XX w., ale jednocześnie każdy z nich ma swój indywidualny wyraz architektoniczny.

Oprócz powstawania nowej zabudowy, na terenie śródmieścia następują także przekształcenia w obrębie przestrzeni publicznych (czyli głównie ulic i placów), które poprawiają warunki życia mieszkańców. Bardzo udana i pozytywnie przyjęta przez mieszkańców była ukończona kilka lat temu przebudowa odcinka ulicy Abrahama pomiędzy ulicami 10 Lutego, a Batoiego (il. 7). Na miejscu typowej ulicy z jednią i chodnikami, zrealizowano tak zwany woonerf czyli

12. Portal kamienicy przy ul. Świętojańskiej 82 po odrestaurowaniu

12. Portal of tenement house at 82, Świętojańska Street after restoration works

prove living conditions of residents. Completed a few years ago reconstruction of the section of Abrahama Street between 10 Lutego and Batory Streets (fig. 7) was very successful and approved by the residents. Instead of a typical street with roadway and pavement they made the so-called woonerf, i.e. a pedestrian-friendly space with some vehicle traffic. Greenery and completely new road surfaces were introduced, leisure and disabled-friendly spaces arranged (fig. 8). Rapid development of food service and cultural functions in

14. Kamienica przy ul. Świętojańskiej 82 po pracach restauratorskich

14. Tenement house at 82, Świętojańska Street after restoration works

13. Fragment wykończenia portalu kamienicy przy ul. Świętojańskiej 82

13. Section of portal finish on tenement house at 82, Świętojańska Street

przestrzeń przyjazną pieszym z dopuszczeniem ruchu kołowego. Wprowadzono zieleni i całkiem nowe nawierzchnie, urządzono miejsca do odpoczynku i stworzono przestrzeń przyjazną niepełnosprawnym (il. 8). Szybki rozwój funkcji gastronomicznych i kulturalnych w budynkach położonych wzdłuż ulicy dowiódł, że było to udane przedsięwzięcie i niezwykle ważny impuls uatrakcyjniający przestrzeń miasta.

W ciągu ostatnich lat przeprowadzono także działania organizacyjne i inwestycyjne ograniczające ruch kołowy w śródmieściu. Na głównej ulicy miasta – ulicy Świętojańskiej, wprowadzono ruch jednokierunkowy w miejsce dwukierunkowego, co znacznie zmniejszyło natężenie ruchu kołowego. Dzięki temu możliwe było wytyczenie ścieżek rowerowych oraz rezygnacja z sygnalizacji świetlnej na skrzyżowaniach i przy przejściach dla pieszych. Ograniczenie uciążliwości związanych z ruchem samochodowym w centrum jest realizowane z jednej strony przez likwidację stałych miejsc parkingowych, a z drugiej strony przez rozwijanie transportu publicznego (szczególnie trolejbusów i ekologicznych autobusów) oraz zwiększanie sieci ścieżek rowerowych. W ostatnich latach zlikwidowano m.in. duże parkingi przy Muzeum Miasta Gdyni i na końcu Mola Południowego, urządzając na ich miejscu strefy rekreacyjne. Na wielu ulicach śródmieścia spowolniono ruch kołowy przez zawężenie szerokości jezdni i wprowadzenie ścieżek rowerowych np. na ulicy 3 Maja. Bieżące remonty ulic są także okazją do przywracania i wprowadzania zieleni w tym drzew. W ramach remontu ulicy 10 Lutego przywrócono w przestrzeni chodników znane z fotografii archiwalnych przestrzenie na zieleni i ponownie zasadzono w nich drzewa, w miejscach egzemplarzy usuniętych kilkadziesiąt lat temu.

15. Kamienica przy ul. Świętojańskiej 46 przed pracami restauratorskimi

15. Tenement house at 46, Świętojańska Street before restoration works

buildings along the street proved that it was a successful undertaking and an extremely important impetus to make the city space more attractive.

In recent years, organizational and investment measures have also been carried out to limit road traffic in the city centre. In place of two-way traffic one-way traffic was introduced in Świętojańska Street, i.e. the main street in the city, which significantly reduced the traffic volume. This enabled marking out cycle lanes and resigning from traffic lights at some crossroads and pedestrian crossings. Eliminating permanent parking spaces on one hand and developing public transport (especially trolleybuses and ecological buses) and increasing the network of cycle lanes on the other helped to reduce the discomfort caused by vehicle traffic. An example of this may be the transformation of large parking lots by the Museum of the City of Gdynia and at the end of the South Pier into recreational zones. In many central streets traffic was slowed down by narrowing the width of the road and introducing cycle lanes, e.g. in 3 Maja Street. The ongoing renovation of streets is also an opportunity to restore and introduce more greenery, including trees. As part of the renovation of 10 Lutego Street, green spaces on pavements known from archival photographs were restored and trees were planted again in places where they had been removed several or even several dozen years earlier.

Another important project concerning historical streets needs to be mentioned here: renovation of Starowiejska Street, one of the most important old streets in the city centre, began in June 2022 (fig. 9). As part of the extensive works new street lighting and resting areas will be arranged, pavement surfaces will be replaced and historical cobblestones on the road will be repaired.

These examples demonstrate that even in a city with the status of a monument certain changes are necessary and in many cases desirable.

16. Fragment dekoracji z zielonego tynku na tle żółtego tynku na kamienicy przy ul. Świętojańskiej 46 w trakcie oczyszczania

16. Section of green plaster decorations against the background of yellow plaster on tenement house at 46, Świętojańska Street cleaning

Wspomnieć jeszcze warto o ważnym przedsięwzięciu związanym z historycznymi ulicami. W czerwcu 2022 r. rozpoczął się remont ulicy Starowiejskiej, czyli jednej z najważniejszych historycznych ulic w centrum (il. 9). W ramach kompleksowych robót powstanie m.in. nowe oświetlenie uliczne, miejsca wypoczynku, nastąpi wymiana nawierzchni chodników i naprawa historycznej nawierzchni brukowej na jezdni.

Przykłady te pokazują, że nawet w mieście o statusie zabytku pewne zmiany są konieczne, a w wielu przypadkach pożądane.

Kolorowa „Biała Gdynia” i prace restauratorskie

W obiegowej opinii historyczna architektura Gdyni była biała. Bardzo często utrwalone jeszcze przed wojną określenie „biała Gdynia” jest traktowane dosłownie (il. 10). Prace restauratorskie przy historycznych budynkach modernistycznych pozwalają jednak zweryfikować ten pogląd i przywrócić pierwotne kolory elewacji.

Dotyczy to szczególnie elewacji kamienic w śródmieściu, które powstały w dużej liczbie w latach 30 XX w. i bardzo często po ponad 80 latach od wybudowania mają wygląd, który mocno odbiega od początkowego. Prace konserwatorskie przeprowadzone w ostatnich kilku latach pozwoliły odsłonić oryginalny wystrój i kolorystykę, a czasem także odkryć kolejne niepowtarzalne detale elewacji. Okazuje się, że nawet elewacje kamienic przy głównych ulicach śródmieścia dostarczają wielu nowych informacji o wystroju z lat 30. XX w.

Tak było z dość niepozorną kamienicą położoną przy ul. Świętojańskiej 82 (il. 11), która ma cha-

17. Kamienica przy ul. Świętojańskiej 46 po pracach restauratorskich

17. Tenement house at ul. Świętojańska 46 after restoration works

Colorful "White Gdynia" and restoration works

According to a popular opinion historical architecture of Gdynia was white. The pre-war term "White Gdynia" is very often taken literally (fig. 10). Restoration work on historical modernist buildings allows, however, to verify this view and restore original colours of the facades.

This applies in particular to the facades of tenement houses in the city centre; built in large numbers in the 1930s, now – more than 80 years after their construction – their appearance differs significantly from the initial one. Conservation works carried out in the last few years allowed to reveal the original decor and colours, and sometimes discovered other unique details of the facades. Even the facades of tenement houses in the central streets provide a lot of new information about interior design dating to the 1930s.

This was the case with the rather inconspicuous tenement house at 82, Świętojańska Street (fig. 11), with a characteristic portal with two columns – cylinders embedded in the wall on both sides of the entrance. For many years, the portal and columns were painted vivid green. Attempts to remove layers of paint initiated in connection with the planned renovation revealed the original finish of the columns of brown ceramic tiles and flat surfaces of red plaster (fig. 12). This form of entrance and the mix of materials is unique in Gdynia (fig. 13). There were also fragments of ceramic cladding between the windows. Red stucco was also discovered on the facade between the windows of the ground floor and on balcony slabs. As part of the works carried out in 2020, the entire facade was restored, including balcony rails, which had special metal baskets for flower boxes (fig. 14).

In another tenement house located nearby – at 46, Świętojańska Street, the appearance of the front

18. Uczestnicy prac restauratorskich razem z właścicielem przed kamienicą przy ul. Świętojańskiej 46

18. Participants of restoration works together with the owner in front of tenement house at 46, Świętojańska Street during cleaning

rakterystyczny portal z dwiema wtopionymi w ścianę kolumnami-walcami po obu stronach wejścia. Przez długie lata portal i kolumny były pomalowane farbą o intensywnym zielonym kolorze. Próby usunięcia warstw rozpoczęte w związku z planowanym remontem, pozwoliły odsłonić oryginalne wykończenie kolumn z brązowych płytek ceramicznych i płaskich powierzchni z tynku w kolorze czerwonym (il. 12). Taka forma wejścia i zestawienie materiałów jest w Gdyni niepowtarzalne (il. 13). Fragmenty okładziny ceramicznej były też pomiędzy oknami. Odkryto też tynk szlachetny w kolorze czerwonym na płaszczyźnie elewacji pomiędzy witrynami parteru oraz na płytach balkonowych. W ramach prac prowadzonych w roku 2020, cała elewacja została odrestaurowana włącznie z balustradami balkonów, które miały specjalne metalowe kosze na skrzynki z kwiatami (il. 14).

W położonej nieopodal innej kamienicy – przy ul. Świętojańskiej 46 także wygląd elewacji frontowej po pracach restauratorskich zmienił się radykalnie (il. 15). Utrwalony przez wiele lat do czasu remontu w 2021 r. kolor elewacji był ciemnoszary z białymi detalami w postaci opasek wokół okien. Po oczyszczeniu elewacji okazało się, że główna płaszczyzna jest żółto-beżowa, a detale są wykończone szlachetnym tynkiem w kolorze zielonym z charakterystycznym rowkowaniem (il. 16, 17, 18). Zielone też były wyprawy elewacji na poziomie parteru, ale w ciągu wielu lat użytkowania zasłonięto je płytkami okładzinowymi i warstwami farby. W ramach prac restauratorskich przywrócono historyczny wygląd elewacji, a zniszczone i brakujące fragmenty okładziny na parterze, zrekonstruowano poprzez nałożenie prefabrykowanych płyt z rowkowaniem.

elevation also changed radically after restoration works (fig. 15). The dark gray façade with white details in the form of rim around the windows was preserved for many years until the renovation in 2021. After the façade had been cleaned it revealed the yellowish beige main surface and some details finished with green stucco with characteristic grooves (fig. 16, 17, 18). The surface of the façade at the ground floor level was also green, but over the years of use it was covered with tiles and layers of paint. During renovation works the historical appearance of the façade was restored, and the damaged and missing parts of the cladding on the ground floor were reconstructed by applying prefabricated grooved panels.

The third building where the original colours of the façade were also restored was a multi-family building at 38, Krasickiego Street located on Kamienna Góra. The main finish of the façade surface was yellowish beige plaster (fig. 19) with red stucco applied to the plinth, window frames and the portal of the main entrance (fig. 20). These three investments were carried out in cooperation of the owners with the Gdynia Municipality, obtaining co-funding from the local government budget for historical monuments.

These three selected examples once again show a certain principle for using colours in finishing the front facades of many buildings from the 1930s. The main colour of the facade surface was fairly light with yellow, beige or gray tint and was made of more common plaster. On the other hand, on smaller surfaces, e.g. plinths, portals, window pillars, cornices and balcony slabs, stucco finishes were used in vivid colours: green, red or yellow. Thanks to this, the elevations had an individual visual expression and, although in light colours they were certainly not white.

20. Portal do budynku przy ul Krasickiego 38 po pracach restauratorskich

20. Portal of building at 38, Krasickiego Street after restoration works

19. Budynek przy ul Krasickiego 38 po pracach restauratorskich

19. Building at 38, Krasickiego Street after restoration works

Trzecim budynkiem w którym także przywrócono oryginalne kolory elewacji był budynek wielorodzinny przy ul. Krasickiego 38 położony już na Kamiennej Górze. Zasadniczym wykończeniem powierzchni elewacji był tynk w kolorze żółto-beżowym (il. 19). Zakomponowany z nim został tynk szlachetny w kolorze czerwonym, nałożony na cokół, oprawy okien i portal głównego wejścia (il. 20). Opisane trzy inwestycje zostały przeprowadzone we współpracy właścicieli z Gminą Gdynia, uzyskując dofinansowanie z budżetu samorządu na zabytki.

21. Budynek administracyjny w zespole Łuszczarni Ryżu z końca lat 20. XX – fragment elewacji po odrestaurowaniu

21. Administration building in the Rice Mill complex from late 1920s – part of façade after restoration

22. Dekoracja klatki schodowej w budynku administracyjnym Łuszczarni Ryżu po odrestaurowaniu

22. Decoration of staircase in the administration building of the Rice Mill after restoration

Restoration works carried out each year on historical buildings in Gdynia cover at least a dozen or so buildings. These are various kinds of jobs, ranging from interior restoration to frequently carried out restoration and modernization of facades. A significant number of jobs are carried out under the program of co-financing the conservation of historical monuments from the budget of the Gdynia Municipality. The program has been operating in the city for over a dozen years and brings very good results. Apart from the conservation of buildings themselves, they serve establishing cooperation between conservators on one hand and owners and users of historical buildings on the other. Such cooperation enables better definition of many current problems and a real involvement of owners in conservation issues. Renovation is most often the most important project related to the building since its erection. After it has been completed, it is customary to take commemorative photos that record this important moment in the history of the building (fig. 18).

On interior design and furnishing

Excellent interior design of modernist buildings in Gdynia has been admired for its discreet elegance, excellent workmanship and timeless durability to this day.

Interiors of tenement houses – especially halls and staircases are a unique element of modernist architecture. They are also subject to restoration works, eg. the interiors of the District Court at Plac Konstytucji (Constitution Square) and the tenement house at 28, Abrahama Street.

23. Magiel ręczny z lat 30. XX w. w budynku przy ul. 3 Maja 27-31, po odrestaurowaniu przez wspólnotę mieszkaniową

23. Hand operated mangle from 1930s in building at 27-31, 3 Maja Street after restoration by residents

Te trzy wybrane przykłady po raz kolejny pokazują pewną zasadę kolorystyczną wykańczania elewacji frontowych wielu budynków z lat 30. XX w. Główny kolor płaszczyzny elewacji był dość jasny, ale miał zabarwienie żółte, beżowe lub szare i wykonany był z bardziej pospolitego tynku. Natomiast na mniejszych powierzchniach np. na cokołach, portalach, filarkach okiennych, gzymsach i płytach balkonów stosowano wykończenia ze szlachetnych tynków, które miały intensywne kolory: zielone, czerwone, żółte. Elewacje dzięki temu miały indywidualny wyraz plastyczny i choć jasne to z całą pewnością nie były białe.

Prowadzone każdego roku prace restauratorskie przy budynkach historycznych Gdyni, obejmują co najmniej kilkanaście obiektów. Są to prace różnego typu począwszy od odrestaurowania wnętrza po często realizowane prace restauratorskie i modernizacyjne przy elewacjach. Znaczna liczba prac wykonywana jest w ramach programu dofinansowania konserwacji zabytków z budżetu Gminy Gdynia. Program ten funkcjonuje w mieście od kilkunastu lat i przynosi bardzo dobre efekty. Należą do nich oprócz oczywiście samej realizacji konserwatorsko-budowlanej także nawiązanie współpracy konserwatorów z właścicielami i użytkownikami budynków historycznych. Współpraca ta umożliwiła lepsze ustalanie wielu bieżących kwestii i rzeczywiste wprowadzenie właścicieli w zagadnienia konserwatorskie. Taki remont to najczęściej najważniejsze przedsięwzięcie budowlane związane z budynkiem od czasu jego wzniesienia. Na zakończenie prac zwyczajowo wykonywane są pamiątkowe fotografie, które stanowią utrwalenie tego ważnego momentu w historii budynku (il. 18).

24. Kuchnia węglowa w willi z lat 30. XX w. przystosowana do współczesnych potrzeb

24. Coal kitchen in the villa from 1930s, adapted to modern needs

The discoveries made in one of the buildings in the port area seem to be less known and very surprising: completely unknown decorations were discovered in the administrative building of the Rice Mill complex at Nabrzeże Indyjskie (Indian Quay) (fig. 21). The bottom part of the staircase with wooden flights of stairs was painted deep dark red, which made the background for green and light gray decorations finish (fig. 22). This décor, completely hidden by later layers of paint, was restored in 2017. It is a unique example of early modernist interior decoration of an administrative interior with the use of very modest technical solutions.

The sensitivity and activity of both owners and residents is of great importance in the protection of historical monuments, allowing the preservation of parts and elements of interior design that otherwise would not have survived. Apart from the excellent Minimuseum at 27-31, 3 Maja Street, which is a social initiative well-known throughout the country, housing numerous elements of the building's furnishings and the inhabitants' memorabilia there are other initiatives worth noting.

In the same building, a historical manual linen press has been preserved, which the building community decided to restore and put into operation (fig. 23). This historic piece of equipment, well known to many older residents, always arouses great interest among younger visitors.

Examples of preservation of obsolete pieces of equipment that are no longer in use are even such troublesome furnishings as coal kitchen stoves, which were once used for cooking on fire. In one of the private buildings the owners kept and renovated a coal-fired kitchen, which became an element of the interior design. In another building, the owner made an effort to remodel the coal-fired kitchen and embed a contemporary gas cooker into it. As a result, the stove itself was kept with one part of the worktop with stove lids and modern gas burners for cooking in the other (fig. 24).

Obviously, coal fire stoves are a relic and there is no chance for them to be used today. On the other hand, there are many pieces of equipment from the

25. Spotkanie właścicieli zabytków Gdyni z miłośnikami, konserwatorami i wykonawcami z udziałem władz miasta w auli Uniwersytetu Morskiego w Gdyni w dniu 30 maja 2022 r.

25. Meeting of owners of Gdynia's monuments with supporters, conservators and contractors with participation of the city authorities in Gdynia Maritime University hall on May 30, 2022

O wystroju wnętrz i elementach wyposażenia

Znakomity wystrój wnętrz budynków modernistycznych Gdyni wzbudza do dzisiaj podziw dwoją dyskretną elegancją oraz znakomitą wykonawstwem i ponadczasową trwałością.

Wnętrza kamienic – szczególnie hole i klatki schodowe są niepowtarzalnym elementem architektury modernistycznej. Poddawane są też pracom restauratorskim jak np. wnętrza Sądu Rejonowego przy placu Konstytucji oraz kamienicy przy ul. Abrahama 28.

Mniej znane i bardzo zaskakujące okazały się także odkrycia poczynione w jednym z budynków na terenie portu. Nieznane zupełnie dekoracje odkryto w budynku administracyjnym w zespole Łuszczarni Ryżu przy Nabrzeżu Indyjskim (il. 21). Klatka schodowa z biegami o drewnianej konstrukcji była w dolnej części pomalowana na intensywny, ciemnoczerwony kolor i na tym tle zakomponowano dekoracje w kolorze zielonym i jasnoszarym (il. 22). Wystój ten całkowicie zakryty przez późniejsze warstwy malarskie, został poddany odrestaurowaniu w 2017 r. Jest to unikatowy przykład wczesnomodernistycznej dekoracji wnętrza administracyjnego, przy użyciu jeszcze bardzo skromnych rozwiązań technicznych.

Istotne znaczenie w ochronie zabytków ma wrażliwość i aktywność właścicieli oraz mieszkańców, pozwalająca zachować części i elementy wyposażenia wnętrz, które bez woli zachowania przez właścicieli nie mogłyby przetrwać. Oprócz znakomitego i znanego w całej Polsce społecznego Minimuseum w budynku przy ul. 3 Maja 27-31, w którym gromadzone i eksponowane są liczne elementy wyposażenia budynku i pamiątki po mieszkańcach, warte odnotowania są też inne inicjatywy.

W tym samym budynku zachowany został historyczny magiel ręczny, który wspólnota mieszkaniowa zdecydował się odrestaurować i uruchomić (il. 23).

interwar period that, after renovation, can fulfill their former function. These include cast iron radiators and even valves. Durable radiators from the 1930s can continue to fulfill their function after renovation without any problems as despite the fact that many years have passed, heating by means of flowing hot water is still popular.

These inspiring examples prove that many objects which are witnesses to history have a chance to survive only thanks to the positive attitude and commitment of their owners.

In conclusion

Cooperation with owners of historical monuments is of key importance in the preservation of buildings, particularly those private ones. A few years ago, annual meetings of owners and users of historical buildings were initiated in Gdynia. Representatives of construction and conservation companies, conservation supervision inspectors and a large group of specialists and enthusiasts have also been invited. The meetings take place in one of important historical monument which has recently been restored and are also an opportunity to present this monument and the effects of renovation.

The first meeting took place in 2017 in the hall of the historic District Court, the next in 2018 in the meeting room of the Church of the Sacred Heart of Jesus, and the following one in 2019 in the building of the former Swedish Seaman's House, which was converted into a cultural institution called the "Consulate of Culture". After the pandemic break, this tradition was resumed and in 2022 another meeting took place in the beautiful auditorium of the Maritime University in Grabówek (fig. 25). These unique meetings have become an important event for people who care about the fate of Gdynia's historical monuments in general (such as the President of the City, administration clerks or members of the "Historic Gdynia" Association) or are caring owners or users of their own buildings.

The examples and undertakings described above clearly show that the protection and conservation of historical monuments in Gdynia is manifold and the results are often obtained through cooperation of various people. ■

Ten historyczny element wyposażenia znany wielu starszym mieszkańcom, wzbudza zawsze wielkie zainteresowanie u młodszych zwiedzających.

Przykłady zachowania przestarzałych i nieużywanych elementów wyposażenia wiążą się nawet z tak kłopotliwymi urządzeniami jak kuchnie węglowe, służące niegdyś do gotowania na wolnym ogniu. W jednym z prywatnych budynków właściciele zostawili i odnowili kuchnię węglową, która stała się elementem aranżacji wnętrza. W innym budynku właściciel podjął wysiłek przebudowania kuchni węglowej i wstawienia w nią współczesnej kuchenki gazowej. W efekcie pozostała sama kuchnia z częścią blatu z fajerkami, a na części umieszczono współczesne palniki gazowe do gotowania (il. 24).

Kuchnie węglowe to oczywiście już przeżytek i nie ma szansy na ich współczesne użytkowanie. Natomiast jest wiele elementów wyposażenia z okresu międzywojennego, które po renowacji mogą pełnić swoją dawną funkcję. Należą do nich żeliwne grzejniki, a nawet zawory. Solidne grzejniki z lat 30. XX w. po renowacji mogą bez problemu spełniać dalej swoją funkcję, gdyż pomimo upływu lat nadal stosuje się powszechnie ogrzewanie za pomocą przepływającej, gorącej wody.

Te inspirujące przykłady dowodzą, że wiele świadectw historii ma szansę przetrwać wyłącznie dzięki pozytywnemu nastawieniu właścicieli i ich zaangażowaniu.

Na zakończenie

Współpraca z właścicielami zabytków ma kluczowe znaczenie przy ochronie budynków szczególnie prywatnych. Kilka lat temu zainicjowano w Gdyni roczne spotkania właścicieli i użytkowników zabytkowych budynków, na które zapraszani są też przedstawiciele firm budowlano-konserwatorskich, inspektorzy nadzoru konserwatorskiego i liczne grono specjalistów i miłośników. Spotkania za każdym razem organizowane są w ważnym zabytku Gdyni, który przechodził niedawno prace konserwatorskie i są także okazją do przedstawienia tego zabytku i efektów prac.

Pierwsze spotkanie odbyło się w 2017 roku w sali zabytkowego Sądu Rejonowego, następne w 2018 roku w sali spotkań kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa, a kolejne w 2019 roku w budynku dawnego Domu Marynarza Szwedzkiego, który zaadaptowano na placówkę kulturalną o nazwie „Konsulat Kultury”. Po przerwie związanej z pandemią powrócono do tej tradycji i w 2022 r. kolejne spotkanie odbyło się w pięknej auli Uniwersytetu Morskiego na Grabówku (il. 25). Te wyjątkowe spotkania stały się ważnym wydarzeniem dla osób, którym leży na sercu dobro zabytków Gdyni albo przynajmniej jakiś wybrany zabytek, którego są opiekunami.

Opisane powyżej przykłady i działania dobitnie pokazują, że ochrona i konserwacja zabytków w Gdyni ma wiele różnych wymiarów, a uzyskiwane efekty są często rezultatem współpracy wielu różnych osób. ■